

LAISVOSIOS LIETUVOS KOMITETO JAV VEIKLA

Inga Arlauskaitė-Zakšauskienė

Doktorantė
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
Tel. (8 5) 268 72 86
El. paštas: inga.zaksauskiene@gmail.com

Įvadas

Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose palaikė nepriklausomybės atgavimo viltis visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Nors lietuvių išėivių veikla susilaukė nemažai dėmesio istorikų ir politikos mokslų darbuose, atsiveriant naujiems šaltiniams atsiranda galimybių ir naujiems šios temos tyrimams. Didžiausią reikšmę Lietuvai Vakarų politikoje turėjo Jungtinių Amerikos Valstijų Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politika, kuria remdamosi lietuvių išėivių organizacijos vykdė Lietuvos laisvinimo veiklą. Lietuvoje atliktuose istoriniuose tyrimuose išsamiai išnagrinėta pagrindinių lietuvių išėivių JAV organizacijų veikla, jų tarpusavio santykiai, veikimo metodai, teisinis statusas, galimybės paveikti Valstijų aukščiausiosios valdžios institucijų sprendimus. Tačiau dėl iki šiol ribotų galimybių pasiekti užsienyje esančius archyvinus šaltinius viena iš Lietuvos išėivių organizacijų, veikusių pagal JAV įsteigto komiteto kompetenciją, – Laisvosios Lietuvos

komiteto¹ – įsteigimo problemos ir veiklos kryptys liko nenagrinėtos.

Ankstyvajame Šaltojo karo etape JAV valstybės departamentas, siekdamas išspręsti išėivių iš Vidurio ir Rytų Europos problemą bei panaudoti jų veiklą kaip priemonę propagandiniame kare prieš Sovietų Sąjungą, įsteigė Laisvosios Europos komitetą (LEK). Sudėtinga komiteto atskaitomybės struktūra, slaptas finansavimas Centrinės žvalgybos valdybos (CŽV) lėšomis ir oficialiai skelbiama nepriklausomybė nuo JAV vyriausybės vykdomos politikos nulėmė komiteto svarbą ne tik įgyvendinant užsienio politiką, bet ir jo vaidmenį išėivių organizacijų veikloje. Tyrimo aktualumą lemia faktas, kad Laisvosios Lietuvos komitetas (LLK) buvo vienintelė Lietuvos išėivių organizacija, patekusi į JAV politinių tikslų ir sumanymų lauką bei jų finansuojama, lietuvių istoriografijoje plačiau nenagrinėta. Straipsnis, atskleidžiantis šios organizacijos veiklos metodus bei santykius su kitomis lietuvių išėivių JAV grupėmis, papildys iki šiol atliktus Lietuvos išėivijos tyrimus.

¹ Pavadinimai nacionaliniams komitetams buvo suteikiami pagal Laisvosios Europos radijo pavadinimą, pavyzdžiui, Laisvosios Čekoslovakijos komitetas, Laisvosios Vengrijos komitetas ir t. t. Pagal šį pavyzdį straipsnyje įvardijami ir Baltijos šalių komitetai, taigi

Laisvosios Lietuvos komitetas. Lietuviškoje istoriografijoje paplitęs pavadinimas „Lietuvos laisvės komitetas“ nėra tikslus.

Tyrimo objektas – Laisvosios Lietuvos komiteto veikla bendroje JAV užsienio politikos kryptyje. Straipsnyje pasirinktos nagrinėjamo laikotarpio ribos – šeštasis–aštuntasis dešimtmečiai. Laikotarpio pasirinkimą lėmė pagrindinės struktūros, pagal kurios kompetenciją veikė Laisvosios Lietuvos komitetas, raidos ypatybės. 1951 m. įsteigtos Baltijos šalių patariamiosios grupės buvo tarpinė struktūra prieš nacionalinių komitetų įsteigimą. Laikotarpio pabaiga – Laisvosios Europos komiteto veiklos su Vidurio ir Rytų Europos išeiviais restruktūrizacija ir Lietuvos komiteto veiklos perorientavimas į Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos veiklą. 1971 m. komitetas neteko CŽV kontrolės ir buvo reorganizuotas į privačią organizaciją, o tolesnė išeivių veikla gerokai sumažėjo ir buvo vykdoma dalyvaujant Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos veikloje.

Vakarų istoriografijoje Laisvosios Europos komiteto įsteigimo ir veiklos istorija nagrinėjama tik tyrimų, skirtų Laisvosios Europos radijui, kontekste. Tai paaiškinama tuo, kad pirminis komiteto įsteigimo tikslas buvo sujungti Vidurio ir Rytų Europos išeivius radijo redakcijoms gimtosiomis kalbomis įsteigti. Veikla, apėmusi ryšius su išeiviais, turėjo būti antraeilė. Vakarų radijo transliacijos į Sovietų Sąjungą ir Laisvosios Europos radijo transliacijų istorija tik neseniai susilaukė dėmesio vakarietiškoje istoriografijoje, todėl pasirodė keletas monografių, išleistų pačių komiteto ar radijo vadovybės narių. Vakarietiškoje istoriografijoje daugiausia dėmesio skiriama Laisvosios Europos komiteto ryšiams su JAV valstybės departamentu analizuoti ir Laisvosios Europos vaidmeniui vykdančiam propagandinį ideologinį karą prieš Sovietų Sąjungą².

² Johnson A. R. *Radio Free Europe and Radio Liberty. The CIA Years and beyond*. Stanford, 2010;

Lietuvių istoriografijoje Laisvosios Lietuvos komiteto veikla tyrinėta visai menkai. Tik Juozas Banionis, analizuodamas Lietuvos laisvinimo bylą Vakaruose, bendrais bruožais pateikė komiteto veiklos gaires, daugiausia dėmesio skirdamas komiteto vaidmeniui bendrame Lietuvos laisvinimo Vakaruose kontekste ir santykiams su kitomis lietuvių išeivių organizacijomis JAV³. Dabartinis tyrimas Laisvosios Lietuvos komiteto veiklą nagrinėja daugiausia per JAV institucijų prizmę. Laisvosios Lietuvos komitetas buvo įsteigtas JAV užsienio ir Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos fone. Šios politikos kaitos analizė padeda suvokti komiteto veiklos dinamiką, galimybes veikti ir santykius su Laisvosios Europos komitetu. Išsamiausiai Lietuvos vietą JAV politikoje ir jos pokyčius anks tyvuoju Šaltojo karo laikotarpiu analizuoja R. Kraujelis⁴. Autorius į JAV Baltijos šalių nepripažinimo politikos raidą pažvelgia ne iš vidaus, kaip įprasta lietuviškoje istoriografijoje, nagrinėjančioje šią tematiką, o per JAV (ir kitų Vakarų valstybių) bendrą užsienio politiką santykiuose su SSRS ir jų valdžios institucijų priimamų sprendimų prizmę. Siekiant suprasti Laisvosios Lietuvos komiteto vaidmenį bendrame lietuvių išeivių organizacijų veiklos JAV kontekste ir santykius su šiomis organizacijomis, pasitelkiamos atskiras išeivių organizacijas

Puddington A. *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Kentucky, 2008; *Nelson M.* *War of the Black Heavens. The Battles of Black Heavens: Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse, 1997.

³ Banionis J. *Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1940–1975*. Vilnius, 2010.

⁴ Kraujelis R. *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*. Vilnius, 2008.

nagrinėjančios monografijos⁵. Vertingos informacijos apie komiteto veiklą suteikia ir Laisvosios Lietuvos komiteto ilgamečio pirmininko V. Sidzikausko prisiminimai⁶ bei komiteto JAV kartą per ketvirtį leistas žurnalas „Lietuva“⁷.

Išsamiai temos analizei šiuo atveju būtini archyviniai šaltiniai. Lietuvoje saugomi išėivijos organizacijų dokumentai informacijos apie Laisvosios Lietuvos komiteto veiklą faktiškai nesuteikia. Temai atskleisti pasitelkti Huverio institute, JAV, saugomi Laisvosios Europos radijo dokumentai, kurie apima tarpinstitucinio susirašinėjimo raštus⁸. Laisvosios Lietuvos komiteto įsteigimo ir veiklos klausimus jo vadovybė derino susirašinėdama. Tam tikrais klausimais, susijusiais su Baltijos išėivių veikla, buvo kreipiamasi tiek į JAV valstybės departamentą, tiek į Centrinę žvalgybos valdybą. Susirašinėjimo tarp šių institucijų ir su Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininku rekonstrukcija leidžia pažvelgti, kaip šios lietuvių organizacijos JAV veiklą vertino Valstijų politika.

Laisvosios Europos komitetas – išėivių iš Vidurio ir Rytų Europos JAV koordinavimo institucija

Sustiprėjusi tarptautinė įtampa, 1948 m. komunistų atėjimas į valdžią Čekoslovakijoje ir Berlyno krizė vertė JAV vyriausybę imtis

veiksmų prieš didėjančią Sovietų Sąjungos agresiją. Kadangi pokario metais karinės priemonės atrodė pernelyg žalingos ir naikinančios, buvo ieškoma kitų būdų kovoti su komunizmo plėtra pasaulyje. Karštąjį karą fronte pakeitė propagandinis JAV ir Sovietų Sąjungos karas.

„Slaptosios“ Laisvosios Europos komiteto istorijos ištakos siekia 1947 m., kai pradėjo smarkiai blogėti JAV ir Sovietų Sąjungos santykiai, o pastarosios vis stiprėjanti įtaka Rytų Europoje rodė, jog dviejų valstybių santykiai tik blogės. Jungtinių Valstijų Nacionalinio saugumo taryba 1947 m. gruodžio 17 d. priėmė direktyvą „Dėl nacionalinio saugumo objektų“, perduodančią valstybės sekretoriaus žinybai antikomunistinės propagandos koordinavimą. Tuo pat metu taryba prie direktyvos patvirtino ir papildomą įslaptintą protokolą, nustatantį, kad Nacionalinio saugumo tarybos naujai priimtos kovos su SSRS programos turės būti papildomos slaptomis psichologinėmis operacijomis. Vėliau priimtomis slaptomis direktyvomis JAV Nacionalinio saugumo taryba įsteigė slaptų veiksmų koordinavimo instituciją, pavadintą Politikos koordinavimo tarnyba (*Office of Policy Coordination*), o į slaptųjų operacijų sąrašus buvo įtraukta ir propaganda⁹. Taigi, JAV vyriausybė, supratusi, kad komunistinio režimo grėsmė didėja, institucionalizavo prieš Sovietų Sąjungą psichologinėmis priemonėmis vykdytą slaptą karą.

Pokario Vašingtonas buvo perpildytas išėivių iš Rytų Europos. Tarp jų buvo nemažai praeityje aukšto rango pareigūnų: atstatydintų vyriausybių narių, buvusių ministrų pirmininkų, diplomatų ir kitų intelektualų. Jų reikalavimai, savo prarastų

⁵ Jonauskas L. Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991 m., Vilnius, 2003; Jonauskas G. Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmečiais. Vilnius, 2009.

⁶ Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatijos paraštėse. Vilnius, 1994.

⁷ Pagrindinis Laisvosios Lietuvos komiteto periodinis leidinys leistas 1952–1956 m. Čikagoje.

⁸ Hoover Institution, Radio Free Europe / Radio Liberty Corporate records. Box, 153; 162.

⁹ Nelson M., op. cit., p. 42.

valstybių išlaisvinimo idėjos ir nuolatiniai kreipimaisi į Valstybės departamento darbuotojus su prašymais ir pasiūlymais atėmė iš aukštų valdžios pareigūnų daug laiko. Be to, ilgą laiką nesikeičianti ir nesprenžiamą minėtų asmenų situacija, aukštas pabėgėlių iš Europos nedarbo lygis taip pat galėjo būti vertinami kaip JAV vyriausybės nesugebėjimas išspręsti kilusias problemas¹⁰. Susidarė dviprasmiška situacija, kai Valstybės departamento pareigūnai, pagal savo kompetenciją bendravę su šalių oficialiaisiais atstovais, buvo įtraukti ir į pabėgėlių iš tų pačių šalių reikalus. Iškilio poreikis nedelsiant įsteigti specialią instituciją, kuri užsiimtų išeivių veiklos koordinavimu ir jų klausimų sprendimu. Siekdamas išsiaiškinti, ar išeivių iš Rytų Europos masė, užplūdusi Jungtines Valstijas, gali būti efektyviai panaudota tolesniems jų tikslams kovojant su SSRS, Dž. F. Kenanas kreipėsi į Centrinės žvalgybos valdybą prašydamas rekomendacijų šiuo klausimu¹¹. Siekdama susitvarkyti su sovietinio režimo užimtų valstybių išeivių organizacijomis JAV vyriausybė 1949 m. birželio 1 d. įsteigė Laisvosios Europos komitetą¹². Išeivių iš Rytų Europos problemos sprendimas Valstijose siejamas su Dž. F. Kenano vardu. Jis laikomas JAV sulaikymo strategijos autoriumi ir Šaltojo karo iniciatoriumi, aptariamuoju laiko-

¹⁰ Nelson M., *ibid.*, p. 39.

¹¹ Johnson A., *op. cit.*, p. 8.

¹² Komiteto pavadinimas per trumpą laiką keitėsi kelis kartus. Įsteigimo momentu vadintas „Laisvosios Europos komitetu“ (*Free Europe Committee, Inc.*), 1949 m. birželio 2 d. pavadinimas pakeistas į „Nacionalinis Laisvosios Europos komitetas“ (*National Committee for a Free Europe, Inc.*) ir, galiausiai, 1955 m. organizacijai persikeliant į naują biurą ir senajam pavadinimui netilpus užrašyti ant durų, buvo grąžintas „Laisvosios Europos komiteto“ pavadinimas. Straipsnyje pavadinimas vartojamas atsižvelgiant į aptariamojo laikotarpio tuometinį komiteto pavadinimą.

tarpiu vadovavo valstybės departamento Politikos formavimo skyriui. Gavęs CŽV rekomendacijas apie išeivių JAV skaičius Dž. F. Kenanas išskėlė efektyvaus jų veiklos panaudojimo Jungtinių Valstijų interesams įgyvendinti idėją. Būtent jis kreipėsi į JAV valstybės sekretorių Dyną Achesoną, proteguodamas nacionalinių komitetų įsteigimą, teigdamas, kad komitetas turėtų tapti vienu iš svarbiausių įrankių įgyvendinant daugelį JAV užsienio politikos tikslų¹³. Dž. F. Kenanas buvo šalininkas idėjos, kad politinis karas yra geriausia alternatyva kariniam konfliktui su priešininku, apsiginklavusiu atominiais ginklais. Dž. F. Kenanas suformulavo ir sovietinės Rusijos bei komunizmo ekspansijos sulaikymo politikos pagrindus, SSRS grėsmę vertindamas labiau kaip politinę nei karinę ir teigė, kad kovojant su ja veiksmingiausios ekonominės ir psichologinės priemonės¹⁴.

Laisvosios Europos komiteto įsteigimas buvo plačiai nušviestas Jungtinių Valstijų visuomenei, paskelbti ir pagrindiniai organizacijos veiklos tikslai: surasti tinkamą veiklą demokratinėms Rytų Europos išeivių organizacijoms; transliuoti išeivių organizacijų vadovų kreipimusis į savo tautiečius jų gimtąja kalba; išeivijos vadovams sudaryti sąlygas patirti Jungtinių Amerikos Valstijų demokratines vertybes darbuose ir veiksmuose bei perduoti šią žinią savo gimtinėms¹⁵. Laisvosios Europos komiteto vadovu paskirtas Alenas Dalesas¹⁶, netrukus

¹³ Nelson M., *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ Kennan G., *The Source of Soviet Conduct // Foreign Affairs*. Vol. 25, No 4, 1947, p. 37.

¹⁵ Johnson A., *op. cit.*, p. 14.

¹⁶ Alenas Dalesas (Allen Dulles), JAV valstybės veikėjas, 1953 m. tapo pirmuoju civiliu CŽV direktoriumi ir iki šiol laikomas pagrindiniu šiuolaikinės JAV centrinės žvalgybos sistemos, kuri Šaltojo karo metais buvo nepakeičiama slaptų operacijų vadovė, kūrėju.

pradėti formuoti nacionaliniai išeivių komitetai. Dauguma naujai įsteigto Laisvosios Europos komiteto narių, praeityje buvę aukšti valstybės pareigūnai, tapę bankininkais, teisininkais ir didžiulių korporacijų savininkais, turėjo darbo žvalgyboje Antrojo pasaulinio karo metais, dalyvavimo slaptosiose operacijose ar psichologinio karo patirties. Jau vien komiteto narių sudėtis¹⁷ rodo, kad už JAV Šaltojo karo diplomatijos formavimą atsakingi asmenys Laisvosios Europos komitetą laikė ypač reikšminga institucija. Pradžioje Laisvosios Europos komiteto struktūrą sudarė trys pagrindiniai padaliniai: ryšių su išeiviais, radijo tarnyba ir kontaktų su amerikiečiais. Svarbus faktas, kad nors pagal JAV vyriausybės nurodymą Laisvosios Europos komitetas turėjo išskirti rusų išeivius iš savo veikimo lauko ir susikoncentruoti į Rytų Europą, Baltijos valstybių dalyvavimo komiteto veikloje klausimas pradžioje buvo paliktas atviras. Toks geografinis skirstymas priskiriant Baltijos šalis prie Europos žemyno demonstruoja ir JAV vyriausybės poziciją vakarinės Sovietų Sąjungos sienos atžvilgiu. *De facto*, po Antrojo pasaulinio karo Baltijos valstybės pasiliko už Geležinės uždangos, buvo inkorporuotos į SSRS teritoriją, todėl pagal JAV vyriausybės nurodymus dėl Rusijos išeivių Baltijos šalims turėjo būti taikoma tokia pati politika. Tiksliau, negalėjo būti steigiami tokie nacionaliniai Baltijos šalių komitetai, kokie buvo steigiami satelitinių

¹⁷ Įsteigimo metu Laisvosios Europos komiteto valdybos nariais paskirti: A. Dalesas, generolai L. D. Klėjus, D. Eizenhaueris, JAV pokario tarptautinės ekonomikos „architektas“ V. Kleitonas, advokatas F. Baidlas, Amerikos darbo federacijos prezidentas V. Grynas, Niujorko stambus investicinis bankininkas F. Altšulas, A. Berlis, D. Valasas.

Rytų Europos šalių išeivių atžvilgiu, kurių statusą JAV pripažino. Tik vėliau, 1951 m. pabaigoje, vis labiau „karštėjant“ Šaltajam karui ir keičiantis JAV Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikai, buvo nuspręsta įsteigti Baltijos šalių patariamąsias grupes, o po metų ir nacionalinius komitetus.

Siekiant suprasti Laisvosios Europos komiteto kaip institucijos veiklos ypatybes ir išskirtinumą, būtina suvokti sudėtingą jo atskaitingumo sistemą ir CŽV vaidmenį steigiant, valdant ir finansuojant komitetą. Jungtinėse Valstijose organizacija, funkcionaliai atsakinga už propagandinį karą, buvo CŽV, tačiau jos viduje už propagandą buvo atsakingas specialus skyrius – Politikos koordinavimo tarnyba. Pastaroji buvo „anomalinė“, tarpinstitucinė struktūra CŽV viduje, nes, nors Centrinė žvalgybos valdyba ją visiškai finansavo, patį Politikos koordinavimo tarnybos direktorių skyrė valstybės sekretorius. JAV valstybės ir gynybos sekretoriai nustatydamo šios tarnybos politikos kryptis, tačiau šiame procese Centrinės žvalgybos valdybos direktorius nedalyvavo. Finansavimo šaltinio problema buvo išspręsta paskelbus, kad įsteigtasis komitetas yra privati organizacija, finansuojama JAV piliečių savanorystės pagrindu. Kaistant Šaltojo karo aplinkai tokiais žynybiniais ir pavaldumo labirintais JAV vyriausybė siekė užmaskuoti savo dalyvavimą bet kokuose veiksmuose, nukreiptuose prieš Sovietų Sąjungą. Grėsmingomis nestabilios tarptautinės politikos sąlygomis tokie veiksmai galėjo būti Maskvos palaikyti pasikėsiniu į jos teritoriją, režimą ir išprovokuoti neprognozuojamą atsaką.

Laisvosios Europos komitetas tapo centre institucija, turėjusia išspręsti Sovietų Sąjungos įtakon patekusių Rytų Europos

išeivių problemas. Įsteigdama oficialią organizaciją išeivių problemoms spręsti, atskaitingą Valstybės departamentui, JAV vyriausybė deklaravo ir savo poziciją SSRS okupuotų šalių atžvilgiu. Iš vienos pusės, JAV prisiėmė atsakomybę už išeivius, ieškojusius prieglobsčio nuo sovietinio režimo ir finansavo juos, iš kitos – jų rankomis įgyvendino užsienio politikos tikslus ir parengė nepriklausomybės atkūrimo procesą gimtosiose šalyse karo ar taikos atveju. JAV vyriausybė tikėjosi, kad išeivių iš Rytų Europos ir Sovietų Sąjungos organizacijų atstovai kreipsis į sovietinio bloko visuomenes kaip „savi žmonės“ ir tuo pat metu nebus laikomi JAV užsienio politikos įrankiu. Ir iš tiesų, Laisvosios Europos komitetas pirmaisiais savo veiklos mėnesiais koncentravosi į naudingos veiklos talentingiems ir gabiems išeiviams organizavimą. 1949 m. pabaigoje komitetas rėmė daugiau kaip šimtą išeivių įvairiuose mokslo projektuose, kurie su laiku išsiplėtė ir apėmė „Laisvosios Europos spaudą“ (*Free Europe Press*), „Vidurio Europos studijų centrą“ (*Mid-European Studies Center*), Laisvosios Europos universitetą Strasbūre (*Free Europe University in Exile*) ir daug kitokių panašaus pobūdžio veiklų¹⁸. Tačiau be filantropinių Laisvosios Europos komiteto projektų buvo plėtojama ir kita jo veiklos kryptis – ieškoma priemonių ideologinei kovai tarp JAV ir Sovietų Sąjungos.

Nusileidus Geležinei uždangai vienintelis kanalas, kuriuo buvo galima pasiekti anapus likusias ir sovietinio režimo varžomas respublikas, buvo radijo bangos. Laisvosios Europos komiteto radijo politikos padalinys, vadovaujamas Frenko Altšulo,

vykdė parengiamuosius darbus, reikalingus radijo transliacijoms įsteigti. 1949 m. Laisvosios Europos komiteto padalinys buvo pervadintas Laisvosios Europos radiju, finansuojant Centrinei žvalgybos valdybai pradėtas rengti radijo personalas. Korėjos karo nuojauta tik dar labiau paskatino JAV vyriausybę imtis bet kokių priemonių siekiant sužlugdyti komunistinius režimus. Taigi JAV vyriausybės įsteigtas, slapta Centrinės žvalgybos valdybos finansuojamas ir oficialiai deklaruojamas kaip privati Amerikos piliečių remiama organizacija, 1950 m. liepos 4 d. Laisvosios Europos radijas pradėjo pirmąsias savo transliacijas į Sovietų Sąjungą.

Laisvosios Europos komitetas vykdomai veiklai finansuoti ir palaikyti inicijavo lėšų rinkimo kampaniją, pavadintą „Kryžiaus žygis už laisvę“ (*Crusade for Freedom*), kurią iškilmingai atidarė generolas D. Eizenhaueris 1950 m. rugsėjo 4 d. Savo kalboje generolas pabrėžė privačių radijo stočių, veikiančių be vyriausybės apribojimų, kaip antai Laisvosios Europos radijas, būtinybę skleidžiant pasauliui teisybę¹⁹. D. Eizenhauerio programos „Kryžiaus žygis už laisvę“ atidarymo kalba buvo transliuojama per visas pagrindines radijo stotis. Renkant lėšas prie „Kryžiaus žygio už laisvę“ programos rėmimo prisidėjo daugiau kaip šešiolika milijonų amerikiečių, tačiau finansiškai programa nebuvo sėkminga. Pinigų rinkimas buvo ne vienintelis programos tikslas, taip pat siekta jos viešumo ir parodyti, kad Laisvės radijas neturėjo nieko bendra su JAV vyriausybe. Radijo stoties įsteigimas privataus kapitalo pagrindu ir išlaikymas piliečių iniciatyva buvo plačiai

¹⁸ Johnson A., op. cit., p. 15.

¹⁹ Nelson J., op. cit., p. 48.

eskaluojamas ir akcentuojamas, taip buvo siekiama visiškai išvengti bet kokių vyriausybės sąsajų su radijo veikla. Praėjus dviem dešimtmečiams ir išaiškėjus CŽV vaidmeniui projekte, „Kryžiaus žygio už laisvę“ programa buvo ypač neigiamai vertinama JAV visuomenės. Sudėtinga atskaitingumo sistema, instituciniai pavaldumo labirintai ir melu pridengtas finansavimo šaltinis rodė, kad JAV vyriausybė Laisvosios Europos komitetui suteikė ypatingą misiją – vadovauti propagandiniam karui prieš Sovietų Sąjungą. Tai, kad komitetas oficialiai veikė kaip privati institucija ir vengė bet kokių sąsajų su vyriausybe, leido jam imtis ryžtingesnių veiksmų, kartais prasilenkiančių su oficialia JAV pozicija, ir veikti kaip galingam kovos su sovietiniais režimais įrankiui. Išeivių panaudojimas šioje veikloje taip pat buvo naudingas abiem pusėms, nes jie gavo tribūną ir lėšų vykdyti savo šalių, patekusių SSRS įtakon, laisvinimo veiklą, o JAV vyriausybė savo ruožtu turėjo dar vieną kovos su komunizmu priemonę. Laisvosios Europos komiteto ryšiai su išeiviais buvo antraeilė užduotis. Pagrindinė veiklos sritis ir tikslas buvo pasitelkiant organizuotas išeivių grupes įkurti Laisvosios Europos radijo redakcijas ir pradėti radijo laidų transliacijas į sovietinio režimo valdžion patekusias šalis.

Baltijos šalių patariamųjų grupių įsteigimo problema

Baltijos šalių išeiviai JAV, aneksavus Lietuvą, Latviją ir Estiją, atsidūrė pažeidžiamoje padėtyje, itin priklausomoje nuo geopolitinės situacijos. JAV vykdyta Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politika erzino Sovietų Sąjungą, todėl bet kokie veiksmai šių valstybių atžvilgiu turėjo būti

gerai apgalvoti JAV vyriausybės. Baltijos šalių išeiviai visais įmanomais būdais siekė savo valstybių išlaisvinimo, todėl narystė Laisvosios Europos komiteto veikloje buvo labai pageidaujama. JAV valstybės departamentas, duodamas nurodymus steigti nacionalinius Rytų Europos išeivių komitetus, Baltijos valstybių klausimą dėl jautrios jų teisinės padėties paliko atvirą. V. Sidzikauskas prisiminimuose aiškiai atspindi JAV poziciją: „Baltijos valstybės liko nuošaly. Tiesa, Lietuvos pasiuntinys Washingtone P. Žadeikis ir Amerikos Lietuvių taryba (ALT) buvo darę žygių Washingtone ir NY, kad Laisvosios Europos komitetas globa apimtų ir Lietuvą. Jų žygiai buvo nesėkmingi. Savo neigiamą nuostatą Nacionalinis Laisvosios Europos komitetas ir Valstybės departamentas motyvavo tuo, kad Baltijos valstybės esančios geresnėj padėty nei satelininiai kraštai, nes jų aneksija nėra pripažinta ir Washingtone jos turinčios savo pripažintus diplomatijos atstovus, taigi, esą yra kas jų teises ir interesus JAV atstovauja ir gina.“²⁰ Ankstyvaisiais Šaltojo karo metais JAV formulavo globaliojo tramdymo strategiją ir klostėsi Vakarų valstybių pažiūros į sovietinį bloką, buvo diskutuojama apie permainų Baltijos šalyse galimybes. Tų šalių likimas buvo siejamas su bendru pavergtų tautų klausimu. Pagal tramdymo strategijos koncepciją buvo siekiama sovietinę sistemą transformuoti iš vidaus, o atskiru aspektu buvo aiškiai apibrėžta parama sovietų pavergtų Vidurio ir Rytų Europos kraštų judėjimams. JAV politikoje Baltijos valstybės irgi buvo priskirtos prie Vidurio ir Rytų Europos politinės dilemos ir Valstijos ėmė jas naudoti kaip ideologinės ir propagandinės kovos su Sovietų Sąjunga

²⁰ Sidzikauskas V., op. cit., p. 299.

spaudimo priemone²¹. Šios priežastys nulėmė nuolat stiprėjantį JAV bendradarbiavimą su pavergtųjų tautų išeivių organizacijomis. Būtent šiame didėjančios JAV vyriausybės paramos kontekste Laisvosios Europos komitete pradėtos svarstyti galimybės įsteigti Baltijos šalių komitetus. Preliminarios Baltijos šalių nacionalinių komitetų finansavimo išlaidos buvo apskaičiuotos 1949 m. Kiekvienos šios šalies komitetui metams buvo numatyta po 120 000 JAV dolerių, papildomai skiriant 12 000 dolerių amerikietiškam personalui, reikalingam tvarkyti Baltijos šalių reikalus, samdyti²². Nepaisant pirmųjų steigiamųjų veiksmų, Baltijos šalių komitetų steigimas užtruko dar keletą metų.

Nors JAV vykdė Baltijos šalių įtraukimo į ideologinę ir propagandinę kovą su Sovietų Sąjunga politiką, iniciatyvą dalyvauti Laisvosios Europos komiteto struktūroje iškėlė Baltijos šalys. Pradinį impulsą įsteigti Baltijos šalių nacionalinius komitetus davė Estijos centrinio komiteto Jungtinėse Amerikos Valstijose pirmininko E. Eino kreipimasis į buvusį JAV valstybės sekretoriaus pavaduotoją, komiteto valdybos pirmininką Dž. Griuvą su pasiūlymu bendradarbiauti su Baltijos šalių išeiviais²³. Laiškas buvo peradresuotas Laisvosios Europos komiteto prezidentui Devitui Poului, kuris savo ruožtu, susirašinėdamas su kitais komiteto nariais, išreiškė poziciją, kad aptariamuoju laikotarpiu bendradarbiavimas su Baltijos

šalių atstovais turėjo likti už Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto ribų. Nepaisant savo tvirtos pozicijos dėl Baltijos šalių išeivijos atstovų dalyvavimo jo vadovaujamo komiteto veikloje, D. Poulas išreiškė savo simpatiją ir susidomėjimą pastarųjų problema²⁴. Kad komiteto prezidento susidomėjimas Baltijos šalių problema buvo ne vien tušti žodžiai, liudija jo inicijuotas Jungtinių Amerikos Valstijų santykių su Baltijos šalimis 1939–1949 m. tyrimas, kuris vėliau memorandumo forma buvo išsiuntinėtas visiems komiteto nariams siekiant informuoti apie SSRS okupuotų šalių padėtį, problemas ir ateityje iškelti kaip komiteto veiklos sudedamąją dalį šių šalių atstovų įtraukimo į išlaisvinamąją veiklą klausimą. Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto darbuotojų parengtas memorandumas labai išsamiai analizavo dešimtmečio Baltijos šalių ir JAV santykių raidą, pripažino Baltijos šalių svarbą kovojant su sovietine sistema, tačiau, nepaisant 1948 m. tiek JAV valstybės departamento, tiek prezidento H. Trumeno išsakytos paramos Baltijos šalims, steigti šių šalių komitetus nebuvo skubama.

Baltijos šalių komiteto įsteigimo klausimas buvo „padėtas į stalčių“ beveik dvejiems metams, kol 1951 m. kovo 15 d. Europos išlaisvinimo komitete buvo parengtas Baltijos šalių patariamųjų grupių (*Consultive Panels*) įsteigimo projektas²⁵. Projektas ypač smulkiai nustatė visus Baltijos šalių dalyvavimo Laisvosios Europos komitete klausimus. Pavyzdžiui, buvo nu-

²¹ Kraujelis R., op. cit., p. 144.

²² Nacionalinio laisvosios Europos komiteto 1949 m. Baltijos šalių komitetų steigimo finansavimo sąmata. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.6.

²³ Estijos centrinio komiteto JAV pirmininko E. Eino 1949 m. birželio 29 d. laiškas Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto valdybos pirmininkui Dž. Griuvui. Ibid., b. 153.6.

²⁴ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto prezidento D. Poulo 1949 m. liepos 25 d. laiškas komiteto nariams. Ibid., b. 153.3.

²⁵ 1951 m. kovo 15 d. projektas Nr. 1-1951 Dėl Baltijos šalių veiklos Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto kompetencijos ribose: patariamųjų grupės, tyrimai ir informacija. Ibid., b. 153.3.

matyta per trumpiausią įmanomą terminą įsteigti kiekvienos iš Baltijos valstybių patariamąsias grupes. Įsteigtos grupės toliau turėjo tarpininkauti organizuojant Baltijos šalių mokslininkų įdarbinimą Vidurio Europos studijų centre ir Laisvosios Europos radijo redakcijų įsteigimą. Projekte numatytas ne tik detalus tiek lietuviškojo, tiek amerikietiškojo personalo parinkimas, bet ir Baltijos šalių patariamųjų grupių finansavimas nurodant konkrečias sumas, kurios turėjo būti skirtos iš Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto biudžeto²⁶. Be statutinių būsimų patariamųjų grupių klausimų detalizavimo, siekdamas pagrįsti būtinybę steigti Baltijos šalių išėivių grupes, Laisvosios Europos komitetas parengė detalią ataskaitą apie veiksmus, turinčius įtakos Baltijos šalių pasipriešinimui sovietinei valdžiai akcentuojant rasinius, religinius, ekonominius ir mentaliteto skirtumus nuo rusų. Ataskaitoje lietuvių tauta vertinama ypač teigiamai, pabrėžiamas lietuvių darbštumas, atsidavimas šeimai, akcentuojama pagonybės reikšmė ir gyventojų prisirišimas prie žemės. Teigiama, kad tik lietuviams iš Baltijos tautų nebūdingas mažos tautos kompleksas. Jį įveikti padėjo Vytauto laikų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didybės atmintis, istorinė ir strateginė patirtis kuriant imperiją ir tai nulėmusios lietuviškojo charakterio savybės. Priešinimasis rusifikacijai Rusijos imperijos laikais nulėmė, kad Lietuvos gyventojų potencialas priešintis sovietinei valdžiai buvo įvertintas kaip itin didelis. Sunku pasakyti, ar atlikta Baltijos šalių gyventojų

²⁶ 1951 m. kovo 15 d. projektas Nr. 1-1951 Dėl Baltijos šalių veiklos Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto kompetencijos ribose: patariamųjų grupės, tyrimai ir informacija. Ibid., b. 153. 3.

analizė turėjo lemiamos įtakos Nacionalinio Europos komiteto sprendimui suteikti šių šalių išėiviams organizacinę struktūrą savo kompetencijos ribose. Akivaizdu, kad JAV vyriausybė, prieš formuodama savo užsienio politikos kryptį Baltijos šalių aneksijos atžvilgiu, vertino ne tik šalių geopolitinę bei strateginę padėtį, bet ir jų tautų mentalitetą, rezistencijos galimybes ir netgi charakterio savybes.

Patariamąsios Baltijos šalių grupės (*Baltic Consultive Pannels*) buvo įsteigtos 1951 m. birželio 14 d., realią veiklą pradėjo tų pačių metų rugsėjį. Grupių personalas buvo kruopščiai atrinktas Vašingtone, atsižvelgiant į išėivių organizacijų pateiktas rekomendacijas. Kaip savo prisiminimuose teigė Lietuvos patariamąsios grupės pirmininku tapęs V. Sidzikauskas, jis su P. Žadeikiu buvo sutarę, kad lietuvių išėivių organizaciją turėtų sudaryti po vieną narį iš paskutiniame demokratiniame Lietuvos seime atstovautų politinių partijų (socialdemokratų, Valstiečių liaudininkų, Ūkininkų partijos, Tautininkų, Krikščionių demokratų, Ūkininkų sąjungos, Darbo federacijos ir Mažosios Lietuvos)²⁷. Latvijos ir Estijos patariamąsios grupės buvo sudarytos iš septynių narių, Lietuvos – iš aštuonių. Iš šių narių pagal komiteto veiklos statutą buvo renkamas pirmininkas, sekretorius ir išdininkas. Lietuvai atstovaujančio nepaprastojo ir įgaliotojo ministro P. Žadeikio teikimu, Lietuvos patariamąsios grupės pirmininku buvo paskirtas Vaclovas Sidzikauskas, sekretoriumi – Antanas Trimakas, išdininku – Kipras Bielinis. Kitais patariamąsios grupės nariais paskirti Juozas Audėnas, Bronius Nemickas, Mykolas Tolišius, Vytautas Vai-

²⁷ Sidzikauskas V., op. cit., p. 303.

tiekiūnas, Pranas Vainauskas²⁸. Patariamųjų grupių tikslai ir veiklos taisyklės buvo reglamentuotos Laisvosios Europos komiteto statuto, pagrindinis grupių įsteigimo tikslas – skatinti veiklą, prisidedančią prie sovietinio režimo okupuotųjų atstovaujama valstybių išlaisvinimo, suteikti paramą savo šalių išeiviams, rinkti informaciją radijo transliacijų pranešimams ir teikti reikalingą informaciją bei pagalbą Nacionaliniam laisvosios Europos komitetui (NLEK) šiam įgyvendinant nukentėjusių nuo sovietinės agresijos valstybių išlaisvinamąją veiklą²⁹. Patariamųjų grupių narių pagrindinė užduotis buvo siekti savo šalių išeivių palaikymo išlaisvinamojoje veikloje, išlaikyti jų aktyvų dalyvavimą ir susidomėjimą, koordinuoti kitų išeivių organizacijų veiklą. Ne mažiau svarbi užduotis keliama patariamosioms grupėms buvo rinkti ir perduoti informaciją apie situaciją okupuotose valstybėse ir jose vykstančius politinius, socialinius ir ekonominius procesus. Taip pat konsultuoti Nacionalinį Europos išlaisvinimo komitetą apie politinius veiksnius, veikiančius situaciją jų gimtosiose šalyse. Patariamųjų grupių statusas nustatė, kad jos narių vykdoma politinė veikla turėjo būti nešališka ir palanki vienai kuriai nors politinei grupei, o atstovauti visos jungtinės išeivijos interesams. Pagrindinė veikla, kurią per visus 1952 m. vykdė patariamiosios grupės, buvo konsoliduoti Baltijos šalių išeivius ir įtraukti juos į išlaisvinamąją veiklą. Tiesa, prieinamoje archyvinėje medžiagoje nerasta informacijos

²⁸ 1952 m. kovo 11 d. Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktoriaus Ernesto Akerio laiškas admiralui Milerui dėl Baltijos šalių išeivių. Ibid., b. 153.1.

²⁹ 1952 m. sausio 5 d. Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto ataskaita „Dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos išlaisvinimo komitetų“. Ibid., b. 153.1.

apie lietuvių Patariamiosios grupės iniciatyvas ir pastangas vienyti lietuvių išeivių JAV organizacijas. Išlaisvinamoji grupės veikla daugiausia pasireiškė žurnalo lietuvių kalba „Lietuva“ leidyba, panaudojant informaciją iš sovietinių respublikų išeivių grupių veiklos. Patariamųjų grupių nariai taip pat turėjo galimybę dalyvauti mokslinėje tiriamojoje Vidurio Europos studijų centro veikloje leidžiant monografijas ekonomikos, religijos ir švietimo jų gimtosiose šalyse temomis. Tiesa, priešingai nei lenkų ir čekų bei slovakų patariamiosios grupės, kurios labai aktyviai pasireiškė moksliniuose savo šalių ekonominės ir socialinės padėties tyrimuose, lietuvių patariamiosios grupės nariai Nacionalinio laisvosios Europos komiteto lėšomis neatliko ir nepublikavo nė vieno mokslinio tyrimo.

Nacionalinis laisvosios Europos komitetas ypač skatino trijų Baltijos šalių patariamųjų grupių bendradarbiavimą – grupių biurai buvo įkurti tame pačiame pastate, atidaryti Baltijos laisvės namai (*Baltic Freedom House*), kuriuose buvo planuojama rengti bendrus projektus, susitikimus su JAV visuomene, leistas bendras žurnalas, kuriame publikuoti faktai apie genocidą sovietinėse respublikose³⁰. Apskritai vertinant patariamųjų lietuvių, latvių ir estų grupių veiklą Nacionalinio laisvosios Europos komiteto struktūroje akivaizdu, kad iš esmės ji buvo labiau konsultacinė nei atstovaujamoji. Patariamiosios grupės savo vardu nesikreipė į aukščiausius JAV pareigūnus ir institucijas, daugiausia vykdė Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto organizacinius Baltijos išeivių vienijimo nurodymus.

³⁰ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto 1953 m. sausio 8 d. Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklos 1952 metais ataskaita. Ibid., b. 153.1.

Nacionalinio laisvosios Europos komiteto vadovybė, vertindama Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą, labiausiai pažengusia iš trijų šalių siekiant išeivių vienybės įvardijo Estiją. O vertinant lietuvių išeivių vienybę ir solidarumą Lietuvos laisvinimo veikloje ataskaitose kaip labiausiai vienijusi lietuvių išeivius akcentuota Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) veikla. Lietuvių Patariamoji grupė buvo prisidėjusi 1952 m. liepą pasirenkant ir išrenkant VLIK vykdomosios tarybos pirmininką. Vertinant lietuvių išeivių vienybę ir organizuotumą siekiant jų okupuotos tėvynės išlaisvinimo atkreiptas dėmesys, kad VLIK turėjęs visos lietuvių išeivijos palaikymą išskyrus S. Lozoraičio³¹. Šeštojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos išeivių politinė veikla JAV vyriausybės ir jos institucijų vertinta teigiamai. Vidiniai nesutarimai, tuo metu draskę VLIK ir Lietuvos diplomatinę tarnybą (toliau LDT), nebuvo akcentuojami. Priešingai, manyta, kad jie greitai išsispręs ir bus pasiektas tvaresnis Baltijos išeivių grupių vieningumas ir koordinavimas, koks ir buvo pirminis JAV vyriausybės planas³².

Nespėjus išibėgėti Baltijos šalių konsultacinių grupių veiklai, 1952 m. lapkritį, spaudžiamas JAV valstybės departamento, Nacionalinis laisvosios Europos komitetas sustabdė Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimą³³. Toks sprendimas buvo nulemtas daugiausia Valstybės de-

partamento pareigūnų ir sulaukė stipraus Nacionalinio komiteto vadovų nepritrimo. Protestuodamas prieš Valstybės departamento poziciją kištis į komiteto veiklą atsistatydino jo prezidentas K. Džeksonas. Įsteigti Laisvosios Europos radijo tarnybas gimtosiomis pavergtųjų šalių kalbomis buvo pagrindinis Laisvosios Europos komiteto veiklos uždavinys, Baltijos šalių radijo redakcijų steigimo atšaukimas reiškė ir tam tikrą Baltijos šalių statuso sprendimo pristabdymą. JAV valstybės departamentas turėjo savų priežasčių priimti sprendimą atidėti radijo laidų transliacijas Baltijos šalių kalbomis. Prasidėjęs karas su Korėja ypač paaštrino santykius su Sovietų Sąjunga. Nepaisant Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos, JAV Baltijos šalis traktavo kaip SSRS teritorijos dalį, veiksmai kurios atžvilgiu galėjo dar labiau sustiprinti konfliktą su Sovietų Sąjunga. Be užsienio politikos iššūkių, buvo ir vidinių struktūrinių priežasčių, skatinusių Valstybės departamentą susilaikyti nuo Laisvosios Europos radijo transliacijų į Baltijos valstybes inicijavimo. Visų pirma, tai biurokratinis konfliktas, kilęs tarp Amerikos balso radijo stoties vadovybės, kuri tuo metu instituciškai buvo Valstybės departamento dalis. Nors Laisvosios Europos radijo laidos savo prigimtimi buvo visiškai kitokio pobūdžio nei „Amerikos balso“ transliacijos, pastarosios vadovybė teigė, jog naujosios laidos tik dubliuos jau veikiančias radijo laidų redakcijas³⁴. „Amerikos balso“ valstybės tarnautojų nuogaštavimai buvo pagrįsti nesena patirtimi, kai, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, didžioji dalis personalo buvo atleista dėl propagandinių priemonių nereikalingumo, Valstybės departamente,

³¹ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto 1953 m. sausio 8 d. ataskaita už Baltijos šalių patariamųjų grupių veiklą 1952 metais. *Ibid.*, b. 153.1.

³² Ten pat.

³³ 1950 m. liepos 4 d. pradėtos Laisvosios Europos radijo laidų transliacijos čekų / slovakų ir rumunų kalbomis; po dviejų mėnesių – lenkų, vengrų ir bulgarų kalbomis, 1951 m. birželio 1 d. – albanų kalba. Radijo laidos lietuvių, latvių ir estų kalbomis, nors ir buvo planuotos, neįsteigtos iki 1975 m.

³⁴ *Johnson A.*, op. cit., p. 22.

siekiant išvengti vidinių konfliktų ir ieškant kompromiso buvo nuspręsta toliau tęsti pradėtas Laisvosios Europos radijo transliacijas į Čekoslovakiją, Vengriją, Lenkiją, Bulgariją, Rumuniją ir Albaniją, o planuojamas radijo laidas gimtosiomis kalbomis į Baltijos šalis atidėti. Prie tokio sprendimo prisidėjo ir tuo metu jau išryškėję santykiai tarp Laisvosios Europos radijo vadovybės ir Rytų Europos išeivių organizacijų, veikusių Jungtinėse Valstijose. Valstybės departamentas šios radijo stoties laidas vertino išimtinai kaip išeivių organizacijų „produktą“, prižiūrimą Laisvosios Europos komiteto, ir siekė, kad nacionaliniams komitetams būtų suteikta visa atsakomybė už Laisvosios Europos radijo transliacijas. Tačiau Valstybės departamento politikos kontrolės skyrius³⁵ tuo metu jau buvo priėmęs sprendimą, kad toks veiklos modelis neveiksmingas, nes nacionaliniai komitetai viduje buvo susiskaldę ir prastai vadovaujami³⁶. JAV valstybės departamento sprendimas atidėti Baltijos šalių Laisvosios Europos radijo redakcijų įsteigimą sukėlė šių šalių išeivių organizacijų nepasitenkinimą ir protestų bangą, lydimą memorandumų ir žygių į valstybės institucijas. Sprendimas atšaukti laidų steigimą sukėlė rezonansą ir Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto viduje.

³⁵ *Politikos kontrolės skyrius (Office of Policy Controll, OPC) – JAV slapta psichologinių operacijų ir nekarinių veiksmų organizacija. Įsteigta 1948 m. kaip privati įstaiga, 1951 m. sujungta su Centrine žvalgybos valdyba. Įsteigimo metu organizacija buvo pavaldi JAV Nacionalinio saugumo tarybai; OPS valdyboje buvo CŽV, Valstybės departamento ir Gynybos departamento atstovas. Nors įstaiga buvo CŽV vienetas, bet atskaitinga JAV valstybės departamentui. Vykdomuoju direktoriumi buvo Frenkas Visneris (Frank Wisner). 1952 m. sujungus OPS su Specialiųjų operacijų skyriumi (Office of Special Operations) suformuotas Planavimo direktoratas (Directorate of Plans).*

³⁶ *Johnson A., op. cit., p. 23.*

Baltijos šalių patariamiosios grupės savo veiklos pradžioje svarbiausiu uždaviniu laikė Laisvosios Europos radijo laidų lietuvių, latvių ir estų kalbomis įsteigimą. Tokiam pasiryžimui pagrindą suteikė Laisvosios Europos komitete priimtas šių laidų įsteigimo įgyvendinimo projektas ir lietuvių patariamajai grupei įteiktas veiklos planas, pagal kurį turėjo būti rengiama medžiaga Laisvosios Europos radijo laidoms. Būsimų laidų medžiagai ruošti iš patariamiosios grupės narių buvo sudaryta speciali komisija ir ieškoma žmonių Laisvosios Europos radijo lietuviškų transliacijų nuolatiniam štabui³⁷. Staigus Laisvosios Europos komiteto ir Valstybės departamento planų pasikeitimas Baltijos šalių išeiviams buvo labai netikėtas. Išeivių atstovai 1952 m. sausio 24 d. savo iniciatyva atvyko į Valstybės departamentą, kur jiems buvo pranešta, kad Valstybės departamentas ir Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas nenori pradėti Laisvosios Europos radijo laidų transliacijų, o Baltijos šalių išeivių tikslams pasiekti pasiūlyta pasinaudoti „Amerikos balso“ laidomis. Toks Valstybės departamento pareiškimas sukėlė didžiulį nerimą Baltijos šalių išeiviams, jis buvo priimtas kaip JAV Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos atsisakymas.

Nepaisant JAV valstybės departamento sprendimo sustabdyti redakcijų steigimą, Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktorius E. Akeris 1952 m. kovo 15 d. paskyrė Vaclovą Sidzikauską Laisvosios Europos radijo lietuvių tarnybos vadovu³⁸.

³⁷ Patariamoji lietuvių grupė // Lietuva. 1951, Nr. 1, p. 78.

³⁸ Laisvosios Europos radijo direktoriaus Dž. Millerio 1952 m. kovo 13 d. raštas Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktoriui E. Akeriui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.6.

Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių išeivių atstovų skyrimas į radijo tarnybos vadovo pareigas neilgai trukus po Valstybės departamento atsisakymo išvis tokias tarnybas steigti buvo nulemtas visų pirma Nacionalinio laisvosios Europos komiteto vadovybės nenoro pasirodyti priklausomiems nuo JAV vyriausybės sprendimų priėmimo. Pagal įsteigimo koncepciją, komitetas akcentavo esąs privati įstaiga ir viešai demonstravo savo nepriklausomybę nuo JAV politikos, ypač siekė išvengti bet kokių galimų sąsajų viešojoje erdvėje su aukščiausia Jungtinių Valstijų valdžia. Susidariusi dviprasmiška situacija dėl Baltijos šalių nacionalinių radijo redakcijų įsteigimo, kai Europos išlaisvinimo komiteto šia linkme vykdyta planinė veikla staigiai buvo sustabdyta, Baltijos šalių išeivių ir JAV visuomenės akyse laikė abejotinu komiteto nepriklausomumą ir savarankiškumą. Dėl to staigus Valstybės departamento sprendimas atšaukti Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimą Europos išlaisvinimo komitete buvo įgyvendinamas „aptakiai“, neišreiškiant Baltijos konsultacinių grupių nariams kategoriškos komiteto pozicijos.

Nederėtų sumenkinti ir simpatijų, kurias trijų okupuotų Baltijos šalių išeiviams rodė Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto vadovybė, reikšmės. Teigiamą ir neabejingą požiūrį į Baltijos valstybių likimą liudija komiteto skiriamas biudžetas Baltijos konsultacinių grupių reikalams. Planuojant 1952 m. grupių išlaidas, buvo numatytos lėšos visoms išeivių iniciatyvoms: kiekvienos šalies informaciniam biuleteniui leisti, personalui dešimties minučių laidoms rengti „Amerikos balso“ eteryje samdyti, lietuvių spaudos ir radijo monitoringo tarnybai Vokietijoje įsteigti

ir t. t. Nacionalinio komiteto vadovybė netgi skatino Baltijos konsultacinių grupių narius daugiau keliauti su reikalais, susijusiais su okupuotų Baltijos valstybių išlaisvinamąja veikla³⁹. Daug dėmesio Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktorius skyrė ir Baltijos patariamųjų grupių įsteigimo vienerių metų sukaktuvių paminėjimui organizuoti. Komiteto direktorius E. Akeris pats surengė iškilmingą vakarienę, kurioje dalyvavo visa komiteto vadovybė ir Baltijos šalių konsultacinių grupių vadovai su sekretoriais⁴⁰. Europos išlaisvinimo komiteto narių susirašinėjime dominuoja ypač teigiamas požiūris į Baltijos šalių išeivius, jų problemą ir pastangas kovojant dėl okupuotų valstybių išlaisvinimo. Pats faktas, kad Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas faktiškai buvęs JAV valstybės departamento institucija ir, įgyvendinęs tiesioginę vyriausybės politiką, toliau planavo įsteigti Baltijos šalių radijo redakcijas rodo, kad paties Valstybės departamento sprendimas buvo nulemtas labiau vidinių institucinių priežasčių nei bendros JAV užsienio politikos Baltijos valstybių aneksijos atžvilgiu.

Laisvosios Lietuvos komiteto įsteigimas ir veikla šeštojo dešimtmečio pirmoje pusėje

Nacionalinio laisvosios Europos komiteto politikos tęstinumą liudija ir sprendimas Baltijos šalių patariamąsias grupes nuo 1952 m. lapkričio 1 d. pervadinti nacionali-

³⁹ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto 1952 m. kovo 20 d. memorandumas „Lietuvių, latvių ir estų veiklai 1952 m. vasario–birželio mėnesiams skirtų lėšų detalizavimas“. Ibid., b.153.1.

⁴⁰ Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto direktoriaus E. Akerio 1952 m. liepos 23 d. raštas komiteto vadovybės nariams. Ibid., b. 153.1.

niais laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetais. Baltijos patariamiosios grupės iki to laiko tarp išėivių buvo užsitarnavusios svarbaus okupuotų valstybių išlaisvinimo veiklos centro reputaciją, palankiai buvo vertinamos Nacionalinio laisvosios Europos komiteto vadovybės. Tačiau naujas pavadinimas nesuteikė patariamosioms grupėms nepriklausomybės iliuzijos, kurios jos niekada ir neturėjo. Pavadinimo pakeitimas iš *Patariamoji grupė į Laisvosios Lietuvos komitetą* visų pirma Baltijos išėivių organizacijas galutinai priskyrė prie Vidurio ir Rytų Europos pavergtųjų tautų statuso JAV politikoje. Pavadinimas taip pat turėjo simbolinę reikšmę. Nacionalinis laisvosios Europos komitetas turėjo visus šios išėivių politinės organizacijos kontrolės svertus, daugiausia finansinius ir veiklos ribų, reglamentuotų Statuto⁴¹. Kita vertus, patariamųjų grupių pervadinimas ir įsiliejimas į bendrą išėivių, kovojančių prieš komunistinius režimus, įsitvirtinusių jų valstybėse, struktūrą su JAV vyriausybės vėliava liudijo ir didesnę Laisvosios Lietuvos komiteto (kaip ir Latvijos bei Estijos) įtaką Baltijos šalių išėiviams ir efektyvų bendradarbiavimą su laisvosios Europos komitetais. Tačiau Nacionalinio Laisvosios Europos komiteto ataskaitose plačiai paplitusį teiginį dėl Laisvosios Lietuvos komiteto įtakos ir viršenybės kitų Lietuvos išėivių grupių atžvilgiu galima laikyti nepagrįstu. Visų pirma, 1951–1952 m. dominuojančios išėivių jėgos, veikusios Lietuvos laisvinimo Vakaruose srityje, buvo VLIK ir LDT, kurios minėtu laikotarpiu konfrontavo dėl

⁴¹ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1952 m. spalio 6 d. laiškas komiteto ryšių su išėiviais skyriaus direktoriui B. Jarovui (Bernard Yarrow). *Ibid.*, b. 153.1.

įtakos pasidalijimo. Antra, Lietuvos diplomatų ir išėivių, gyvenusių ir veikusių JAV po sovietų okupacijos, prisiminimuose Laisvosios Lietuvos komitetas retai minimas, jo veikla plačiau nenušviečiama, tuo labiau neakcentuojama jo reikšmė. Tačiau lietuvių (ir kitų Baltijos šalių) išėivių politinė organizacija, įsteigta (kaip vėliau išaiškėjo) JAV vyriausybei tiesiogiai pavaldžios struktūros pavadinimu „Laisvosios Lietuvos komitetas“, iš tiesų patvirtina, kad Jungtinės Valstijos tvirtai laikėsi savo užsienio politikos krypties, Baltijos valstybes naudojo kaip ideologinės ir propagandinės kovos su Sovietų Sąjunga priemonę.

Su naujų pavadinimų suteikimu laisviešiams Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetams buvo plečiamas ir jų veiklos spektras bei savarankiškumo mastas. Išryškėjusios pagrindinės veiklos sritys apėmė organizacinę Laisvosios Europos radijo lietuvių (latvių ir estų) redakcijos įsteigimo veiklą, mokslinių tyrimų koordinavimą su Vidurio Europos studijų centru ir informacinių tarnybų veiklos koordinavimą su Nacionalinio laisvosios Europos komiteto tyrimų ir publikacijų tarnyba. Tiesa, galimybės veikti Baltijos šalių komitetams šiose srityse tiesiogiai priklausė nuo situacijos Nacionaliniame laisvosios Europos komitete ir bendros JAV užsienio politikos. Nepaisant to, Laisvosios Lietuvos komitetas (ir atitinkamai Latvijos ir Estijos komitetai) buvo traktuojami kaip visaverčiai Nacionalinio laisvosios Europos komiteto struktūriniai vienetai, todėl jo vadovybėje buvo tvirtai laikomasi praktikos visus klausimus derinti su Baltijos komitetų nariais. Pavyzdžiui, studentų, kuriems skiriamos stipendijos studijoms Vidurio Europos studijų centre, sąrašai turėjo būti suderinti su kiekvienu

komitetu⁴². Informacinės tarnybos taip pat turėjo artimai bendradarbiauti su Baltijos komitetais rinkdamos ir platindamos informaciją apie okupuotas jų valstybes, parengtos publikacijos – derinamos su komitetų nariais. Kaip matyti iš Baltijos šalių išeivių memorandumo dėl bendradarbiavimo su Nacionaliniu laisvosios Europos komitetu, bent jau 1953 m. balandį Laisvosios Europos radijo Baltijos šalių redakcijų steigimas buvo dar pirminės stadijos, tarp Vidurio Europos studijų centre reguliariam darbui įdarbintų mokslininkų iš už Geležinės uždangos atstovų iš Baltijos šalių taip pat nebuvo nė vieno mokslininko⁴³. Tokių pasyvų, stringantį dalyvavimą Laisvosios Europos komiteto veikloje nulėmė labiau vidinės, struktūrinės problemos pačiame komitete ir Valstybės departamente.

1953 m. sausio 20 d. JAV prezidentu išrinkus D. Eizenhauerį, Laisvosios Lietuvos komiteto, tai pat Latvijos ir Estijos komitetų veiklos kryptys iš esmės nepasikeitė. Jau galutinai konsolidavęsi ir suvokę savo vietą bendroje Nacionalinio laisvosios Europos komiteto struktūroje, nariai sistemingai toliau viešino Baltijos valstybių išlaisvinimo problemą, atstovavo Baltijos šalių išeiviams JAV ir užsienyje, bendradarbiavo su NLEK. Naujajam JAV prezidentui pakeitus politikos kursą SSRS atžvilgiu, didžiausiu nacionalinių komitetų rūpesčiu tapo užtikrinti Baltijos šalių inkorporavimo į SSRS nepripažinimą JAV nei *de facto*, nei *de jure*. Laisvosios Europos komiteto vadovybė

⁴² Nacionalinio laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1953 m. balandžio 17 d. raštas pareigūnui, atsakingam už išeivių reikalų tvarkymą Dž. F. Leichui. *Ibid.*, b. 153.1.

⁴³ Laisvosios Lietuvos, Latvijos, Estijos komitetų narių 1953 m. balandžio 17 d. memorandumas dėl glaudesnio bendradarbiavimo su Nacionaliniu laisvosios Europos komitetu. *Ibid.*, b. 153.1.

Baltijos šalių išeivių baimės dėl okupacijos pripažinimo laikė nepagrįstomis, tačiau pabrėžė, kad Baltijos diplomatijos atstovai turėtų patys rūpintis šiuo klausimu. Ieškant būdų, kaip tiesiogiai paveikti Baltijos šalių gyventojus, pavergtus Sovietų Sąjungos, išlaikant jų išlaisvinimo viltį, buvo nuspręsta inicijuoti bendrą informacijos platinimo projektą, plėtojančią laisvo žmonių judėjimo draudimą SSRS, ir procedūriškai apibrėžtais metodais kritikuojant sovietinį režimą, jo beprasmybę ir trumpalaikiškumą⁴⁴. Tokio pobūdžio pranešimai buvo rengiami „Amerikos balso“ laidoms, NLEK finansuojamo bendro Lietuvos, Latvijos ir Estijos žurnalo „Baltijos apžvalga“ (*Baltic Review*) straipsniams.

Nacionalinio laisvosios Europos komiteto reikalavimai Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetų veiklos drausmei ir organizavimui nuolat didėjo ir griežtėjo. Pradėta reikalauti, kad kiekvienas komiteto narys būtų atsakingas už tam tikrą veiklos sritį ir periodiškai už ją atsiskaitytų. Taip pat, įgyvendinant naujus Baltijos šalių išlaisvinimo projektus, siekta, kad komiteto nariai būtų atsakingi už tam tikrą sritį (ekonomiką, žemės ūkį, žmogaus teises ir pan.), kruopščiai rinktų visą įmanomą laisvąją pasaulį iš už Geležinės uždangos pasiekiančią informaciją ir iškilus reikalui galėtų konsultuoti Laisvosios Europos komitetą. Tokio intensyvaus ir išplėsto okupuotų Baltijos šalių padėties tyrimo metu surinktą medžiagą NLEK planavo panaudoti ir tokioms komiteto įsteigtoms struktūroms

⁴⁴ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto direktoriaus E. Akerio 1954 m. kovo 10 d. susitikimo su trijų Baltijos šalių komitetų atstovais, skirto aptarti komitetų veiklos 1954 metų gaires, ataskaita. *Ibid.*, b. 153.2.

kaip Pavergtųjų Europos tautų asamblėja⁴⁵, kurios vieši pareiškimai turėjo būti pagrįsti patikima ir išsamia informacija apie pavergtųjų tautų padėtį⁴⁶. Taip pat surinkti duomenys, jų analizės įgūdžiai Baltijos šalių komitetų nariams turėjo praversti ateityje, kai bus įsteigtos Laisvosios Europos radijo tarnybos ir pradėtos transliacijos, ir pakelti žurnalo „Baltijos apžvalga“ pranešimų lygį. Iš esmės Nacionalinis Europos išlaisvinimo komitetas teigiamai vertino Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetų veiklą, o tai turėjo tiesioginę išraišką ir komitetų finansavimo dinamikoje. NLEK prezidento iniciatyva Baltijos šalių komitetų nariams nuo 1955 m. liepos buvo padidinti atlyginimai motyvuojant tuo, kad šių komitetų nariai nusipelnė įvertinimo, nors planinis atlyginimų didinimas komitetų nariams buvo numatytas tik nuo 1956 m. sausio⁴⁷.

Laisvosios Lietuvos komiteto narių veiklą ir pagrindines jų atsakomybės ribas atskleidžia 1954–1955 m. veiklos ataskaita. Labiausiai atstovaujama veikla buvo užsiėmus LLK pirmininkas V. Sidzikauskas. Aktyviai dalyvavo Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos veikloje, buvo išrinktas jos generalinio komiteto nariu, rengė ir pristatydavo Lietuvos delegacijos atsišaukimus bei

⁴⁵ Pavergtųjų Europos tautų asamblėja (*Assembly of Captive European Nations*) įsteigta 1954 m. rugsėjį Laisvosios Europos komiteto iniciatyva, siekiant instituciškai atskirti Rytų Europos šalių išeivių reikalus nuo Laisvosios Europos radijo departamento. Asamblėja ir toliau buvo finansuojama iš Nacionalinio laisvosios Europos komiteto lėšų, tačiau naudojosi dideliu savarankiškumu.

⁴⁶ Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1954 m. lapkričio 29 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. *Ibid.*, 153.2.

⁴⁷ Laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1955 m. liepos 6 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui „Dėl Baltijos komitetų personalo atlyginimų padidinimo“. *Ibid.*, b. 153.2.

memorandumus dėl sovietų agresijos prieš Baltijos šalis. Kaip Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos narys V. Sidzikauskas buvo priimtas JAV valstybės departamente, kur pristatė savo poziciją ir pageidavimus dėl JAV vykdytos Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos. Be atstovaujamosios veiklos, V. Sidzikauskas kaip Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkas dalyvavo „Amerikos balso“ rengtose laidosose Lietuvai, rengė straipsnius JAV spaudoje (dažniausiai *New York Times* žurnalui)⁴⁸. Kiek kitokias užduotis buvo pavesta vykdyti LLK nariui Juozui Audėnui, kuris buvo atsakingas už sovietinės Lietuvos spaudos monitoringą, rengė straipsnius žurnalui „Lietuva“, „Dirva“ ir atskaitas Laisvosios Europos komitetui apie žemės ūkio padėtį Lietuvoje. Kontaktiniu asmeniu reikalams su lietuvių išeivių organizacijomis JAV buvo paskirtas kitas komiteto narys – P. Vainauskas, atsakingu už socialinės padėties sovietinėje Lietuvoje stebėjimą ir Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos socialinių reikalų komiteto sekretoriumi – A. Trimakas, B. Nemickas buvo atsakingas už ketvirtinio žurnalo „Lietuva“ leidybą. Sprendžiant iš įvairių laikotarpių LLK narių veiklos ataskaitų, paskirstytos veiklos ir atsakomybės ribos tarp komiteto narių iš esmės nesikeitė. Vidinėse veiklos ataskaitose Laisvosios Europos komitetas nuolat pabrėždavo LLK nepartiškumą ir atstovavimą visai Lietuvos išeivijai (ir jos organizacijoms) JAV, tačiau iš tiesų glaudaus bendradarbiavimo, nuolatinio kontakto ir veiksmų derinimo tarp Laisvosios Lietuvos komiteto ir kitų lietuvių išeivių organizacijų nebuvo.

⁴⁸ Laisvosios Europos komiteto ataskaita už Laisvosios Lietuvos komiteto narių veiklą 1954 m. liepos–1955 m. rugpjūčio mėnesiais. *Ibid.*, b. 153.2.

Laisvosios Lietuvos komiteto vaidmeniu Kersteno komiteto procese

JAV senatoriaus Ch. J. Kersteno vadovaujamas komitetas, turėjęs ištirti Baltijos šalių okupaciją, buvo vienas pirmųjų šių šalių išėivių laisvinimo veiklos rezultatų, sulaukusių dėmesio Kongrese. Nacionalinio laisvosios Europos komiteto aukščiausioji vadovybė suvaidino nemenką vaidmenį organizuojant ir paruošiant liudijimams JAV Kongrese lietuvių, latvių ir estų išėivius. 1953 m. rugsėjo 21 d. NLEK iniciatyva buvo pradėti įrašyti preliminarūs Baltijos šalių išėivių liudijimai komitetui. „Baltiečiai“, tarp kurių buvo buvusių vyriausybės narių, teisininkų, karininkų, gydytojų, žurnalistų, pasakojo apie savo tiesioginę patirtį, susijusią su neteisėtais sovietinio režimo veiksmais 1940 m. birželį. Pagrindinis preliminarinių liudijimų Kersteno komitetui įrašymų tikslas buvo parengti medžiagą komiteto nariams ir per pirmąjį 1953 m. spalio 13 d. posėdį parodyti, kad liudijimai sudaro pagrindą teisei bylai, įrodančiai sovietų agresijos prieš Baltijos šalis faktą. Taip pat iš anksto įrašyti „baltiečių“ liudijimai turėjo nubrėžti tolesnę Kersteno komiteto posėdžių kryptį, pademonstruoti liudijimų kategorijas ir kurie dalykai svarstant bylą turėjo būti svarbiausi. Nacionalinio laisvosios Europos komiteto direktorius išankstinių Baltijos šalių išėivių liudijimų įrašus vadino generaline repeticija. Surinkta medžiaga turėjo būti plačiai viešinama JAV spaudoje ir televizijoje, o Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetai turėjo bendradarbiauti parenkant liudytojus bei įrodymus tolesniam pasiruošimui Kersteno komiteto posėdžiams⁴⁹. Nacionalinio lais-

⁴⁹ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto pre-

vosios Europos komiteto ir jo vadovaujama Baltijos šalių komitetu vaidmenį Kersteno svarstymuose geriausiai iliustruoja paties Ch. J. Kersteno padėka NLEK prezidentui už bendradarbiavimą organizuojant svarstymus Kongrese ir rengiant jo ataskaitą dėl Baltijos šalių okupacijos teisėtumo⁵⁰. Baltijos šalių klausimo sprendimas JAV Kongrese buvo pirmasis institucionalizuotas svarstymas, įtvirtinęs ir dar kartą pademonstravęs JAV poziciją šių šalių atžvilgiu. Kersteno komiteto išvados, kad Baltijos šalys buvo okupuotos Sovietų Sąjungai panaudojant jėgą, suteikė vilties, jog tiek prezidento administracija, tiek Valstybės departamentas palaikys JAV lietuvių veiklą prieš SSRS ir iškels Baltijos šalių okupacijos klausimą Jungtinėse Tautose⁵¹. Be išlygų įvertinti Lietuvos išėivių organizacijų vaidmenį Kersteno komiteto svarstymuose būtų sunku. Laisvosios Lietuvos komitetas, vertindamas Kersteno komiteto svarstymų rezultatus, turėjo nemažai priekaištų lietuvių išėivių organizacijų veiklai. Laisvosios Lietuvos komiteto narys V. Vaitiekūnas, aptardamas Kersteno komiteto ataskaitą, teigė, kad buvo padaryta esminių istorinių klaidų. LDK žemės iki Žemaitijos ir kunigaikščiai buvo priskirti gudų istorijai. Savo ruožtu lietuvių išėiviai, kurie tiesiogiai bendradarbiavo su Džordžtauno universitetu Vašingtone, redagavusiu komisijos ataskaitas, jokių pastabų dėl Lietuvos istorinių žemių ir didžiųjų kunigaikščių priskyrimo Baltarusijai nepasakė. Taip pat Kersteno komitetui buvo pateikta svarstyti ne visa Lietuvos okupaci-

zidento E. Akerio 1953 m. rugsėjo 29 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. Ibid., b. 153.1.

⁵⁰ JAV Kongreso nario Ch. J. Kersteno 1954 m. sausio 21 d. laiškas Nacionalinio Europos išlaisvinimo komiteto prezidentui V. Šeperseniui. Ibid., b. 153.8.

⁵¹ *Janauskas G.*, op. cit., p. 33.

jos bylos lietuviškoji dokumentacija, dalis medžiagos pateko į ataskaitą, pavadintą „ne rusiškos Sovietų Sąjungos tautos“. Lietuvos pasiuntinybė buvo apkaltinta, kad apklausos metu turėjo tik „trečiojo asmens“ vaidmenį. Tai yra nesugebėjo koordinuoti išeivijos organizacijų paramos Kersteno komitetui⁵². Dėl tokių esminių klaidų Kersteno komisijos svarstymo procese lietuvių išeivių organizacijos buvo kaltinamos tarpusavio bendradarbiavimo stoka. Nors Laisvosios Lietuvos komitetas deklaravo vieniją Lietuvos išeivių JAV organizacijų veiklą ir veikęs vadovaujamas Laisvosios Europos komiteto buvo arčiausiai JAV valstybės institucijų, svarbesnio vaidmens koordinuojant okupacijos bylos svarstymo procesą ir formuluojant rezoliucijoje priimtas rekomendacijas nesuvaidino⁵³.

Laisvosios Europos komitetas šeštojo dešimtmečio antroje pusėje veikė jau suformuotos Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos koncepcijos praktinio įgyvendinimo linkme: aktyviai sekė aukščiausių JAV pareigūnų pasisakymus viešojoje erdvėje, vykdė spaudoje formuojamos nuomonės Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo atžvilgiu monitoringą, dalyvavo formuojant radijo stočių laidų į Lietuvą, Latviją bei Estiją turinį. Bene labiausiai šiuo laikotarpiu LEK veikla pasireiškė dalyvavimu formuojant JAV užsienio politiką

Baltijos valstybių atžvilgiu, siekiant išgryninti bei įtvirtinti Valstijų poziciją.

Laisvosios Lietuvos komiteto veiklos pokyčiai šeštojo dešimtmečio antroje pusėje–septintame dešimtmetyje

Naujus JAV ir Sovietų Sąjungos santykių pokyčius ženklino Didžiojo ketveto⁵⁴ susitikimas Ženevoje 1955 m. liepą. Susitikimo išvakarėse konferencijos programa susilaukė išskirtinio dėmesio viešojoje erdvėje JAV ir Europoje. Programoje numatyti klausimai buvo susiję išimtinai su Rytų Europos šalių kaip Sovietų Sąjungos satelitinių valstybių statusu. Didžiausią SSRS nepasitenkinimą, turėjusį įtakos ir tarpvalstybiniais santykiams, kėlė JAV administracijos veiksmai ir pasisakymai būtent Rytų Europos satelitinių valstybių atžvilgiu. Tačiau pagal tuo laikotarpiu nusistovėjusią užsienio politikos praktiką – JAV satelitinių valstybių režimus pripažino, o Baltijos valstybių režimų – ne. Laisvosios Europos komiteto vadovybė buvo susirūpinusi, kad Baltijos šalių statusas šio Didžiojo ketveto susitikimo kontekste buvo neteisingai traktuojamas, o faktas, kad JAV nepripažino Baltijos šalių kaip Rytų Europos dalies galėjo tik pasitarnauti Sovietų Sąjungos interesams. Komiteto vadovybė susidariusią situaciją dėl Baltijos šalių statuso vertinimo dviprasmiškumo įvardijo kaip jų pačių ir JAV admi-

⁵² Vaitiekūnas V. Kersteno komisijos darbų rezultatas // Lietuva. 1955, Nr. 7, p. 42.

⁵³ Lietuvos išeivių organizacijų vaidmenį organizuojant Kersteno komiteto posėdžius ir priimant rezoliuciją yra detalai išanalizavęs Mindaugas Tamošaitis publikacijoje „Lietuvių liudijimai JAV Ch. Kersteno komitetui apie sovietų okupaciją 1940 m. Lietuvoje“ // Lietuvos diplomacija išeivijoje 1940–1991 / Sud. Daiva Dapkutė. Vilnius, 2007, p. 60–98; Baltijos valstybių užgrobimo byla: JAV kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai. 1953–1954 m., p. 26–27.

⁵⁴ Didžiojo ketveto susitikimas suorganizuotas Ženevoje 1955 m. liepos 18 d. siekiant pradėti taikos įgyvendinimo dialogą. Susitikime dalyvavo JAV prezidentas D. Eisenhoweris, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas A. Edenas, SSRS ministras pirmininkas N. Bulganinas ir Prancūzijos ministras pirmininkas E. Faure. Taip pat susitikime dalyvavo šių šalių užsienio reikalų ministrai: Dž. Dalesas, H. Makmiljanas, V. Molotovas ir A. Pinėjus. Didžiojo ketveto susitikime dalyvavo ir N. Chruščiovas.

nistracijos padarytą klaidą, kuriai ištaisyti ieškota ir aukščiausių valdžios pareigūnų pagalbos⁵⁵. Laisvosios Europos komitetas rekomendacijose Valstybės departamentui siūlė dažniau akcentuoti pavergtų Baltijos šalių problemą atstovų kalbose, pasisakymuose konferencijose, kuriose dalyvavo ir Sovietų Sąjungos vadovai.

Be užsienio politikos formavimo, komitetas aktyviai stebėjo Sovietų Sąjungos veiksmus aneksuotose Baltijos valstybėse ir sovietų vykdomą propagandą jose. Prieš N. Chruščiovo ir N. Bulganino vizitą Londone Laisvosios Europos komitetą pasiekė informacija iš skyriaus Paryžiuje, kad SSRS planuoja „paleisti“ Baltijos šalis ir įtvirtinti jas kaip satelites⁵⁶. Komiteto vadovybėje manyta, kad tokia žinia greičiausiai buvo pačių sovietų inicijuota propaganda siekiant palankesnės atmosferos ir priėmimo SSRS vadovų vizito į Londoną metu. Be to, tokie gandai jau buvo pasklidę prieš Ženevos Didžiojo ketveto susitikimus, kai pagal LEK turimą informaciją tiek okupuotų valstybių gyventojai, tiek Raudonoji armija jau ruošėsi atsitraukti⁵⁷. Nepaisant įtariamų, kad Baltijos šalių statuso pakeitimas į Sovietų Sąjungos satelitinių respublikų buvo tik Kremliaus psichologinio karo strategijos priemonė siekiant paskatinti pavergtų šalių gyventojų išsilaisvinimo viltis, kurioms neišsipildžius būtų labai nusivilta Vakaraš (kuriems spręsti turėjo

būti iškeltas Baltijos šalių kaip satelitinių klausimas), Laisvosios Europos komitetas vis vien siekė nustatyti paskleistos informacijos šaltinį ir išsiaiškinti tikruosius Sovietų Sąjungos ketinimus. Tam buvo pajungtos ir kitos JAV tarnybos, dalyvavusios vykdančios psichologines priemones prieš SSRS, visų pirma tai buvo Laisvosios Europos radijo informacijos biurai, turėję atidžiai sekti sovietų skleidžiamą informaciją, ir slaptosios žvalgybos skyriai⁵⁸. Informaciniame lauke pasirodžiusi žinutė apie Baltijos šalių statuso pakeitimą didesnės geopolitinės reikšmės šių šalių likimui neturėjo. Tokios informacijos pasirodymą galėjo inicijuoti tiek Kremliaus propagandinės politikos meistrai, siekę prisiderinti prie Sovietų Sąjungoje po XX TSKP suvažiavimo prasidėjusio destalinizacijos proceso, tiek JAV informacinės tarnybos, kurios galėjo neteisingai įvertinti sovietinę retoriką. Kad ir kokia buvo Baltijos šalių statuso SSRS pakeitimo informacijos šaltinio kilmė, Laisvosios Europos komitetas jautriai ir aktyviai reagavo į gautą informaciją siekdamas išlaikyti JAV nepripažinimo politikos kursą ir dar kartą išreikšti savo paramą aneksuotoms valstybėms. Taip pat akivaizdu, kad Baltijos šalys buvo svarbi aikštelė JAV ir Sovietų Sąjungos informacinio, propagandinio karo veiksmams plėtoti.

Laisvosios Europos komiteto veiksmai turėjo tiesioginę įtaką ir Laisvosios Lietuvos, Latvijos bei Estijos komitetų veiklai šeštojo dešimtmečio antroje pusėje. Nusistovėjus JAV Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politikos apraiškoms, Laisvosios

⁵⁵ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1955 m. liepos 5 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.8.

⁵⁶ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1956 m. balandžio 16 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. Ibid., 153.8.

⁵⁷ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto prezidento E. Akerio 1956 m. balandžio 16 d. raštas viceprezidentui B. Jarovui. Ibid., 153.8.

⁵⁸ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto viceprezidento B. Jarovo 1956 m. balandžio 17 d. telegrama CŽV pareigūnui, atsakingam už Laisvosios Europos radijo informacines tarnybas Dž. MakKargarui. Ibid., 153.8.

Lietuvos komitetas, bendradarbiaudamas su kitų dviejų Baltijos šalių komitetais, veikė daugiausia neperžengdamas šios politikos ribų, nesiimdamas savarankiškų iniciatyvų. Pagrindinės komiteto veiklos kryptys apėmė JAV spaudos monitoringą, svarbių valstybinių datų paminėjimų organizavimą ir informacinių spaudinių leidybą. Toks komiteto veiklos lauko susiaurėjimas buvo nulemtas keleto priežasčių. Visų pirma, JAV vyriausybėje nusistovėjo pozicija, kad tuo metu Valstijos negalėjo pakeisti Baltijos šalių likimo ir nesiruošė imtis jokių aktyvių veiksmų šiam klausimui spręsti. Antra, Laisvosios Europos komitetas, siekdamas atskirti Vidurio Europos išėivių reikalus nuo Laisvosios Europos radijo (pirminės komiteto misijos) organizacinių reikalų⁵⁹, 1954 m. rugsėjo 20 d. įsteigė Pavergtųjų Europos tautų asamblėją, vienijusią valstybių, patekusių SSRS įtakon, atstovus. Asamblėja buvo finansuojama Laisvosios Europos komiteto lėšomis ir pagrindinis jos tikslas buvo taikiais būdais siekti pavergtų tautų išlaisvinimo iš sovietinės diktatūros, formuoti viešąją nuomonę apie realią situaciją šalyse, likusiose už Geležinės uždangos, ir siekti valstybinių ir nevalstybinių institucijų bendradarbiavimo sureguliuojant šį klausimą. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje didžiąją dalį Laisvosios Lietuvos komiteto veiklos darbotvarkės užėmė dalyvavimas Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos susirinkimuose, derinant ir priimant rezoliucijas, atstovavimas vizituose pas JAV aukščiausiosios valdžios atstovus. Tiesa, Laisvosios Europos komiteto vadovybė turėjo raginti LLK narius aktyviau įsitraukti į asamblėjos veiklą, motyvuodama tuo, kad esant tokiai sudėtingai tarptautinei situacijai

⁵⁹ *Puddington A.*, op. cit., p. 48.

tik suvienyta Vidurio Europos tautų veikla gali duoti norimą rezultatą – pavergtų tautų išlaisvinimą⁶⁰. Primygtinis LEK skatinimas aktyviau įsitraukti į Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos veiklą buvo nulemtas vidinių struktūrinių pokyčių komitete, siekiant siaurinti veiklą, susijusią su Vidurio Europos išėivių organizacijomis. Septintojo dešimtmečio pradžioje nacionaliniai komitetai, įskaitant ir Laisvosios Lietuvos komitetą, buvo atitolinami nuo galimybių su savo klausimais pasiekti JAV valdžios institucijas.

Pagal pirminį Laisvosios Europos komiteto sumanymą ir statutą nacionaliniai komitetai turėjo vienyti Vidurio Europos išėivių JAV organizacijas ir koordinuoti jų laisvinamąją veiklą. Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininko V. Sidzikausko prisiminimuose pabrėžta, kad LLK savo santykius su Lietuvos diplomatais, VLIK, ALT ir Lietuvių bendruomene (toliau LB) grindė glaudžiu bendradarbiavimu nustatant laisvinimo politikos gaires ir Lietuvos laisvinimo uždavinius⁶¹. Tačiau pasitaikė netgi labai svarbių ir realiai vykdytų Lietuvos laisvinimo projektų, kuriuose Laisvosios Lietuvos komitetas nedalyvavo. Vienas jų buvo Kuchel-Lipscombo rezoliucijos⁶² priėmimas JAV Kongrese, inicijuotas Respublikonų partijos nario Leonardo Valiuko.

⁶⁰ Laisvosios Europos komiteto valdybos nario H. Hendersono 1962 m. gegužės 22 d. laiškas Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkui V. Sidzikauskui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 153.9.

⁶¹ *Sidzikauskas V.*, op. cit., p. 307.

⁶² Pietinės Kalifornijos ALT narių vardu pasiūlyta rezoliucija dėl Baltijos šalių laisvinimo. Rezoliucijos projektą JAV Senate 1961 m. vasario 6 d. įregistravo senatorius T. Kuchelis, o Atstovų Rūmuose – 1961 m. vasario 9 d. kongreso narys G. Llimpscombas. Rezoliucija siūlė JAV prezidentui iškelti Baltijos kraštų klausimą Jungtinėse Tautose.

L. Valiukas asmeniškai laišku kreipėsi į Laisvosios Europos komiteto prezidentą Dž. Ričardsoną kviesdamas jį tapti „Amerikos Lietuvių Komiteto Kuchel-Lipscomb rezoliucijai remti“ garbės nariu⁶³. LEK prezidentas sutiko dalyvauti komiteto veikloje, tačiau Laisvosios Lietuvos komitetas, kuris buvo tiesiogiai jam pavaldus, net nebuvo informuotas apie lietuvių išėivių politinę veiklą. Nors rezoliucija JAV Kongrese priimta nebuvo, įgyvendinant šį projektą dar kartą išaiškėjo lietuvių išėivių JAV organizacijų nevieningumas ir bendro veiklos koordinavimo nebuvimas⁶⁴. Lietuvių išėivių vienybės stoka buvo tik viena Laisvosios Lietuvos komiteto nedalyvavimo Kuchel-Lipscomb rezoliucijos iniciatyvoje priežasčių. Bendra tarptautinė situacija perversmo Kuboje ir tolesnės komunizmo plėtos Amerikos žemyne fone buvo ne pats palankiausias metas spręsti okupuotų valstybių klausimą su Sovietų Sąjunga. JAV valstybės departamentas, nenorėdamas rizikuoti santykių su SSRS pablogėjimu, vengė viešai akcentuoti Baltijos šalių nepripažinimo politiką. Laisvosios Europos komitetas, gavęs atitinkamus užsienio politikos vykdymo nurodymus, neįtraukė LLK narių į Kuchel-Lipscomb rezoliucijos priėmimo veiklą. Tai dar kartą rodo, kad LLK veiklos galimybės tiesiogiai priklausė nuo Sovietų Sąjungos atžvilgiu vykdomos JAV užsienio politikos krypties. Įsteigus Pavergtųjų Europos tautų asamblėją Lietuvos laisvės komiteto santykiai su Laisvosios Europos komitetu apsiribojo daugiausia finansinių bei administracinių

⁶³ Leonardo Valiuko 1961 m. gruodžio 23 d. laiškas Laisvosios Europos komiteto prezidentui Dž. Ričardsonui. *Ibid.*, 153.9.

⁶⁴ *Janauskas G.*, op. cit., p. 40–42.

klausimų sprendimu ir spaudinių leidyba, kuriai finansuoti LEK skyrė vis mažiau lėšų. Laisvosios Lietuvos komitetas savo vardu jau neorganizavo nei renginių, skirtų žymioms Lietuvos valstybingumo datoms paminėti, nei kviestinių vakarienių. 1962–1965 m. LEK griežtas lėšų taupymas atsiliepė Laisvosios Lietuvos komiteto narių kelionių galimybėms (reikalaujama skrydžius lėktuvu atlikti tik turistine klase, o kelionėms miesto ribose naudotis viešuoju transportu vietoj taksi)⁶⁵. Taip pat kas pusę metų vykdyti LLK finansinių dokumentų tikrinimai, atsisakymai skirti lėšų spaudos leidiniams įsigyti rodė, kad Laisvosios Europos komitetas po truputį paleidžia nacionalinius komitetus iš savo globos ir priežiūros.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje Laisvosios Europos komitetas išgyveno keletą esminių struktūrinių pakeitimų, inicijuotų Valstybės departamento, kurie galutinai išsprendė komiteto santykius su Rytų Europos išėiviais. Komiteto pavaldumo Centrinei žvalgybos valdybai perdavimas viešajam sektoriui ir finansavimui 1960-ųjų pabaigoje privertė nutraukti išėivių palaikymo veiklą ir koncentruotis į pirminę Laisvosios Europos komiteto misiją – radijo laidų transliacijas į Rytų Europą ir Sovietų Sąjungą⁶⁶. Aktyvi nacionalinių komitetų – įskaitant ir Laisvosios Lietuvos – veikla sustojo, laisvinimo klausimų sprendimas buvo perkeltas Pavergtųjų Europos tautų asamblėjos kompetencijon. Lietuvos laisvinimą Vakaruose toliau tęsė kitos lietuvių

⁶⁵ Laisvosios Europos komiteto valdybos nario Dž. Brinklio 1962 m. liepos 9 d. laiškas Laisvosios Lietuvos komiteto pirmininkui V. Sidzikauskui. Huverio instituto archyvas, Laisvosios Europos Radijo / Laisvės radijo korporatyviniai dokumentai, b. 162.17.

⁶⁶ *Johnson R.*, op. cit., p. 78.

išeivių organizacijos JAV, kurių veiklai, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasikeitus tarptautinei politikai, atsivėrė naujos galimybės.

Išvados

Nacionalinis laisvosios Europos komitetas, įsteigtas JAV valstybės departamento iniciatyva ir finansuojamas CŽV lėšomis, turėjo vienyti išeivius iš Vidurio ir Rytų Europos ir jų padedamas organizuoti Laisvosios Europos radijo transliacijas į sovietinio režimo okupuotas šalis. Nors oficialiai komitetas deklaravo esąs įsteigtas privačios iniciatyvos pagrindu, savo veikloje buvo suvaržytas JAV valstybės departamento vykdomos užsienio politikos. Penktojo dešimtmečio pabaigoje steigiant nacionalinius komitetus, Baltijos šalių komitetų steigimo klausimas buvo paliktas atviras, kol galutinai susiformavo JAV pozicija santykiuose su Sovietų Sąjunga.

Įsteigus lietuvių, latvių ir estų patariamąsias grupes, JAV valstybės departamentas paskelbė sustabdantis Baltijos šalių radijo redakcijų steigimą. Nors toks sprendimas buvo skausmingai priimtas tiek Baltijos šalių išeivių, tiek pačiame Nacionaliniame Europos komitete, kuris palankiai vertino lietuvių išeivių veiklą, grupių veikla vykdyta toliau, kol galiausiai buvo įsteigti Laisvosios Lietuvos, Latvijos ir Estijos komitetai. Pagrindinės komitetų veiklos kryptys pagal

statutą turėjo apimti lietuvių (latvių ir estų) išeivių organizacijų vienijimą, pavergtų šalių klausimo kėlimą tarptautinėse organizacijose, situacijos šalyse stebėjimą ir viešosios nuomonės formavimą, memorandumų įteikimą aukščiausiesiems JAV valdžios pareigūnams, radijo pranešimų „Amerikos balso“ ir Laisvosios Europos radijo stotims rengimą, periodinių žurnalų leidimą. Nesėkmingiausiai Laisvosios Lietuvos komitetas veikė vienydamas lietuvių išeivių organizacijas.

Laisvosios Lietuvos komiteto veiklos ribos buvo griežtai apibrėžtos Nacionalinio laisvosios Europos komiteto veiklos ir JAV užsienio politikos. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje ėmus keistis JAV ir SSRS santykiams, Baltijos šalių išeivių organizacijų veikla taip pat turėjo įgauti naują formą perėinant nuo aktyvių veiksmų siekiant paveikti JAV Kongreso, Valstybės departamento sprendimus prie nuoseklaus pavergtų šalių likimo klausimo kėlimo memorandumais, valstybinių švenčių minėjimais ir straipsniais amerikiečių spaudoje. Laisvosios Europos komitetas, dėl vidinių struktūrinių pertvarkymų atsisakęs glaudžiai bendradarbiauti su Vidurio ir Rytų Europos išeivių organizacijomis ir grįžęs prie pirminio jo įsteigimo tikslo – Laisvosios Europos radijo koordinavimo – nacionalinių komitetų veiklą perkėlė į Pavergtųjų Europos tautų asamblėją, kurioje toliau veikė ir Laisvosios Lietuvos komitetas.

ACTIVITIES OF THE COMMITTEE FOR FREE LITHUANIA IN THE USA

Inga Arlauskaitė-Zakšauskienė

S u m m a r y

The Committee for Free Europe (CFE) was established by the USA State Department with the financial support of the CIA with the purpose to unite emigré organizations from Eastern Europe. The major purpose of the CFE was the establishment of Radio Free Europe broadcasts to the nations left behind the Iron Curtain. The formation of the Baltic states' national committees was left open until the final set of the foreign policy of the USA towards these countries.

The Lithuanian Consultative Panel was established in 1951. Soon after the establishment, the USA State Department postponed the Radio Free Europe broadcasts to Lithuania. Although this decision was unexpected to the Baltic émigré groups and the National Committee of Free Europe, the Consultative Panel continued its activities. The Committee for Free Lithuania was established in 1952, became a

body of the CFE, and started its activities towards the liberation of captivated Lithuania. The basic fields of the Committee for Free Lithuania were to rise the question of the Baltic states' occupation in international organizations, to monitor the press, to prepare news packages for the broadcasts of the Radio Free Europe and the Voice of America. The activities of the Committee for Free Lithuania were most unsuccessful in the unification of Lithuanian émigré groups in the USA.

The activities of the Committee for Free Lithuania were restricted by the general foreign policy of the USA. By the end of the sixties, due to the structural changes in the Committee for Free Europe, the activities of the national Committees, including Lithuanian, were transferred to the framework of the Assembly of Captive European Nations.

*Įteikta 2013 03 26
Parengta skelbti 2013 04 04*